

будь-чому боці. Термін “на боці відчужувача” тощо тут вживається лише для вказівки на те, хто з учасників договору прагне встановити цивільне право для третьої особи).

Зокрема, відчужувач у своєму розпорядженні може вказати конкретну особу, на користь якої набувач має вчинити дію майнового або немайнового характеру. Якщо така дія має бути вчинена до відкриття спадщини, то вимагати її виконання, очевидно, має право лише відчужувач. Це впливає із сутності даного договору. Зокрема, з того, що саме відчужувач визначає предмет, характер та сутність дії та забезпечує зустрічний інтерес набувача передачею йому майна у власність після відкриття спадщини.

З іншого боку, можливе укладення спадкового договору як договору на користь третьої особи і з боку набувача. Тобто він приймає на себе обов’язок вчинити певні дії на користь відчужувача і виступає тут боржником, з тим що право власності після відкриття спадщини виникає в третьої особи.

Аналіз підстав виникнення спадкових правовідносин свідчить, що в цивільному праві України співіснують декілька підстав виникнення прав і обов’язків спадкоємців та інших осіб на майно померлого: вказівка закону, заповіт, заповідальний відказ, спадковий договір, договір довічного утримання тощо. Але спадковий договір посідає особливе місце поміж цих та інших юридичних фактів, що тягнуть виникнення права на майно небіжчика. Це пояснюється тим, що спадковий договір поєднує в собі елементи речового і зобов’язального правочину, внаслідок чого виникнення права власності на спадкове майно може виникати після смерті відчужувача раніше за виконання зобов’язання набувачем.

Література

1. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. – № 6. – С. 118-121; № 7. – С. 137-138.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит., 1975.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. – М.: Статут, 1997. – С. 197-199.
4. Луць А.В. Договір в цивільному праві – акт вільного волевиявлення сторін // Держава і право. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 222-229.
5. Харитонов Є.О., Санахметова Н.О. Цивільне право України. – К.: Істина, 2003. – С. 429-430.
6. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 144.

УДК 347.764

А.С. Адамов

СУТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ СТРАХУВАННЯ

Потреба українського економічного життя в швидкому становленні страхування як такого і морського страхування зокрема як способу забезпечення інтересів суб’єктів господарської діяльності в збереженні майна, що належить їм, в умовах, коли комерційне страхування з тих або інших причин є немож-

ливим або не вигідним, визначає необхідність у створенні нормативно-правової бази, яка могла б забезпечити максимально можливу ефективність регулювання вказаного процесу. Створення ж відповідної законодавчої основи не може бути реалізовано повною мірою без урахування світового досвіду і теоретичного осмислення досягнень промислово розвинених держав у сфері правотворчості з даного питання.

Сучасний стан правового регулювання ринку страхування викликає великий інтерес і з боку теоретиків права (достатньо лише згадати таких корифеїв, як М. Брагинський, В. Вітрянський, В. Мусін, І. Покровський, В. Серебровський, Ю. Фогельсон, А. Чебунін [1] тощо), і з боку практикуючих юристів, що займаються діяльністю, пов'язаною зі страхуванням. Серед безлічі галузей народного господарства останнім часом важко знайти сферу, обсяг ринку якої, подібно до ринку страхування, щорічно зростає такими темпами.

Тому не дивно, що тема страхування часто порушується в науці правознавства. Разом з тим договір страхування викликає багато спорів і залишається невивченим. Зокрема, нагальним й досі залишається питання визначення самої суті страхування, його функцій та принципів.

Закон України "Про страхування" дає таке визначення страхуванню: "Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), та доходів від розміщення коштів цих фондів".

Страхування – це спосіб відшкодування збитків, яких зазнала фізична або юридична особа, через розподіл цих збитків між багатьма людьми (так звана страхова сукупність). Відшкодування збитків здійснюється з коштів страхового фонду, який знаходиться у веденні страхової організації – страховика.

Страхування, як особливий вид фінансової діяльності, має конкретні призначення, які сприяють ефективному цілеспрямованому використанню страхових послуг як дієвого інструменту в конкретних сегментах ринкової економіки. Основні призначення страхування – захисне, накопичувальне, інвестиційно-зберігальне, розподільче, стабілізуюче, міжнародне фінансове [2, с. 45].

Захисне призначення виявляється шляхом виконання таких функцій, як забезпечення фінансового захисту страхувальника (застрахованої чи потерпілої особи) від можливої шкоди, майнових збитків і втрат, які фактично виникли внаслідок настання страхових випадків; скорочення можливих збитків і втрат страхувальника шляхом гарантованого виконання умов щодо терміну та обсягу страхової виплати від страховика; представлення та захист інтересів страхувальника при можливих суперечках щодо майнових інтересів, які є об'єктами страхування, у суді, перед державою, іншими особами в межах укладеного між цим страхувальником та страховиком договору страхування.

Накопичувальне призначення. Захисна функція страхування здійснюється через його накопичувальне призначення (накопичення капіталу), що виявляється

у створенні страховиком страхового фонду, котрий є резервом для виплат за прийнятими страховиком зобов'язаннями перед його клієнтами. Накопичувальне призначення може бути реалізовано у вигляді накопичувальної функції, що безпосередньо стосується конкретної особи, про страхування якої укладено певне страхове зобов'язання (наприклад, при довгостроковому накопичувальному страхуванні життя), та накопичувальної функції, що не є безпосередньою відносно кожного страхувальника і діє через єдиний страховий фонд, який у цілому створюється незалежно від змісту страхових зобов'язань страховика перед конкретними страхувальниками, що беруть участь у створенні цього загального страхового фонду своїми страховими внесками (платежами) [3, с. 114].

Розподільче призначення. Страхування на правовій основі виконує функцію розподілу шкоди, матеріальних збитків і втрат внаслідок настання страхових випадків поміж страховиком, страхувальниками (застрахованими особами, вигодонабувачів), потерпілими третіми особами й особами, відповідальними за скоєння шкоди. Коли відсутній страховий захист, ця проблема вирішується через суд, що призводить до тривалих термінів вирішення позивних справ, несвоєчасності компенсації заподіяної шкоди, додаткових істотних витрат часу та фінансів на судовий процес.

Інвестиційно-зберігальне призначення. За допомогою страхування залучаються та економічно використовуються грошові кошти страхувальника, які до цього часу вимушено капіталізувалися ним у вигляді резервного фонду самострахування. Таким чином, при здійсненні страхування утворюються додаткові сприятливі умови для формування і поповнення ринку вільного капіталу, вкрай необхідного для ринкової економіки. Окрім того, створюються умови для інвестування звільнених коштів страхувальника в економіку безпосередньо страховиком (пряма інвестиція) або через фондовий ринок (цінні папери) чи за допомогою фінансових посередників (банківський депозит та ін.) з метою отримання страховиком додаткового прибутку.

Під час реалізації інвестиційної функції страхування також забезпечує зберігальну функцію, компенсуючи можливі збитки, що можуть бути заподіяні страховому фонду в результаті дії інфляції та інших проявів нестабільності фінансової системи країни. Зберігальна функція автоматично виконується під час реалізації інвестиційної функції, бо ці функції невід'ємні одна від однієї.

Стабілізуюче призначення. Страхування здійснює захист від загрози можливих збитків (шкоди) та надає йому економічної та соціально-психологічної впевненості в майбутньому через отримання додаткової фінансової гарантії.

Міжнародне фінансове призначення. Міжнародне страхування створює умови для розвитку міжнародного експорту та імпорту капіталу завдяки системі виконання міжнародних страхових послуг (через страхування зовнішньоекономічних угод); розміщення накопичених фінансових коштів страховиком у міжнародній фінансовій і кредитно-банківській мережі (для диверсифікації ризиків інвестування страхових фондів, сформованих страховиками різних країн); використання міжнародної перестраховальної системи для формування опти-

мального страхового портфеля шляхом диверсифікації і подрібнення великих чи однотипних ризиків, які складають страховий портфель.

За формою (способами здійснення) страхування виступає як державне, акціонерне, взаємне, кооперативне та самострахування [4, с. 140].

Державне страхування є організаційною формою, при якій страховиком виступає держава в особі спеціально уповноважених на це організацій. До кола інтересів держави входить її монополія на проведення будь-яких або окремих видів страхування.

Акціонерне страхування – недержавна організаційна форма, при якій страховиком виступає приватний капітал у вигляді акціонерного товариства, статутний фонд якого формується з акцій та інших цінних паперів, що належать юридичним і фізичним особам.

Взаємне страхування передбачає покриття ризиків суб'єктів підприємницької діяльності й населення за свій власний рахунок. Страховиком виступає товариство взаємного страхування, яке створюється з метою забезпечення страхового захисту всіх його учасників.

Кооперативне страхування – недержавна організаційна форма, яка є однією з форм взаємного страхування кооперованого населення або майна кооперативних організацій. Страхові операції проводяться кооперативами, що об'єднали з цією метою різні ланки промислової, сільськогосподарської, споживацької або кредитної кооперації.

Самострахування – найдавніший спосіб страхового захисту. При цьому страховий фонд формується з власних коштів суб'єкта (страхувальника), який самостійно хоче захистити свої майнові інтереси. Страхувальник, який є одночасно і страховиком (бо, створюючи фонд самострахування, фактично страхує сам себе), здійснює внесок до особливого фонду з власного доходу (прибутку). Система самострахування є цілком надійною, високоліквідною, має найбільшу платоспроможність, але економічно не вигідна, бо потребує від страхувальника заморожування коштів, які виключаються з обсягу власних оборотних коштів (з процесу самофінансування, тобто вкладання власних коштів у власну справу), що істотно зменшує ефективність рівня власної діяльності, котра істотно залежить від обсягу оборотних коштів суб'єкта [5, с. 17].

Страхування втілює в собі ідею запобігання, захисту та безпеки. Зміст страхування розкривається в його функціях:

- ризикова;
- створення й використання страхових резервів (фондів);
- заощадження коштів;
- превентивна;
- інвестиційна.

Ризикова функція полягає в передачі страховикові за певну плату матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством або договором зі страхувальником.

Функція створення й використання страхових резервів полягає в накопиченні страховиком певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття

збитків (у разі їх виникнення), заподіяних страхувальникові стихійним лихом, нещасним випадком або іншою страховою подією [6, с. 98].

Формування страхових резервів – основа діяльності страховика, який концентрує кошти страхувальників, а потім використовує їх для покриття збитків, розподіляючи, таким чином, між усіма страхувальниками наслідки страхової події, яка сталася з одним із них.

Функція заощадження коштів передбачає накопичення коштів страхувальника його внесками, частками певного значення, обумовленими в договорі страхування, і в разі відсутності страхових подій за час дії такого договору, повернення заощаджуваних коштів страхувальнику (особисте страхування) чи чогось іншого згідно з умовами страхування (як правило, майнові види). При цьому страховик покриває ризик у повному обсязі страхової суми протягом всього терміну дії договору страхування, починаючи з моменту одержання страховиком першого внеску страхової премії. При правильному розрахунку тарифів страхування, достатньому зборі коштів страхових премій заощаджуються значні обсяги коштів, які спрямовуються на інвестиційні програми, вирішення соціальних програм суспільства.

Превентивна функція полягає у фінансуванні заходів для запобігання страховій події, обумовленій договором страхування (обладнання протипожежним устаткуванням об'єктів страхування, придбання медикаментів, фінансування заходів із запобігання ДТП та ін.) [6, с. 101].

Інвестиційна функція сприяє покращенню стану грошового обігу, підвищенню купівельної спроможності національної валюти, збільшенню інвестиційних можливостей країни.

Сутність страхування розкривається при розгляді змісту принципів страхування. Виходячи з особливостей українських договірних цивільно-правових відносин, що виникають у процесі страхування, розглянуті такі базисні принципи його здійснення: страховий ризик, страховий (майновий) інтерес; гранична сумлінність (найвища довіра); відшкодування; безпосередня причина; суброгація; подвійне страхування (сприяння страховиків, або контрибуція).

Принцип страхового ризику виходить з положення, що страховий ризик – це подія, на випадок якої здійснюється страхування і яка має характеристики можливості й випадковості виникнення. Загальновизнаним є фундаментальне положення: страхова угода не може бути укладена, якщо її сторони не несуть ризику матеріальних чи фінансових втрат за несприятливого перебігу подій, а у страхуванні життя – при настанні визначених в страховому договорі подій.

Принцип страхового (майнового) інтересу встановлює необхідність наявності у страхувальника законного майнового (фінансового) інтересу до конкретного об'єкта, що підлягає страхуванню, на підставі якого він може одержати користь у вигляді матеріальної захищеності від втрати життя, здоров'я, працездатності або зберігання обсягу своїх матеріальних коштів, чи звільнення його від виниклого боргу або від матеріальної відповідальності за шкоду іншим особам у вигляді наслідків його діяльності (бездіяльності) [7, с. 45].

Принцип граничної сумлінності регулює взаємовідносини сторін договору страхування – обидві сторони договору страхування зобов'язані бути гранично сумлінними стосовно одна однієї, тобто вони повинні надати одна одній всі суттєві фактичні дані щодо предмета договору страхування, котрий укладається або був укладений між ними, незалежно від того, вимагаються ці дані іншою стороною чи ні. Принцип діє однаково як на етапі укладання договору страхування, так і при його виконанні сторонами. Замовчування рівноважне перекручуванню фактів (на відміну від принципу достатньої необхідності, що діє у звичайній комерційній діяльності). Суперечки, що викликані неточністю угоди страхування, зазвичай, трактуються на користь страхувальника.

Згідно з принципом відшкодування страхувальник не повинен отримувати прибуток внаслідок страхування своїх ризиків. Страхове відшкодування повинно лише відновити його майнове становище до того рівня, що був безпосередньо перед настанням страхового випадку. Страхове відшкодування повинно компенсувати лише реально заподіяну страхувальнику матеріальну шкоду, причому на тих умовах, за яких страхувальник був застрахований (ст. 9 Закону України “Про страхування”). Принцип у прямій його формі поширюється лише на страхування майна і відповідальність за шкоду, завдану майну або майновим правам третіх осіб [8, с. 40].

Принцип безпосередньої причини гарантує виплати страхового відшкодування за договором страхування лише в разі дії безпосередньої причини (першопричини збитку), що прямо призводить до виникнення збитку. Вона повинна бути зафіксована в договорі як страховий ризик, на випадок якого здійснюється страхування. У договорі страхування визначаються страхові випадки – події, першопричиною яких є наперед обумовлені страхові ризики. Причому тільки страхові випадки (події, що визначені в договорі й уже відбулися) зобов'язують страховика виплатити страховку. У договорі страхування можуть бути винятки (застереження) за ризиками, за якими страхування не здійснюється. Якщо безпосередньою причиною збитку стали обставини, зазначені в таких застереженнях, то вони не компенсуються страховиком.

Принцип суброгації означає, що страховик, виплачуючи страхове відшкодування страхувальнику або одержувачу, після фактичного здійснення виплати суми відшкодування отримує у страхувальника право на позов до третьої особи, з вини якої відбулося заподіяння шкоди об'єкту страхування, для компенсації матеріальних витрат страховика в обсязі виплаченого ним страхового відшкодування за договором майнового страхування за рахунок винної сторони [9, с. 59].

Принцип подвійного страхування (сприяння, контрибуція) застосовується тоді, якщо страхувальник застрахував той самий об'єкт за договорами майнового страхування в декількох страховиків одночасно, причому загальна страхова сума за всіма договорами страхування перевищує реальну вартість майна, і всі страховики застрахували однакові ризики цього об'єкта. Якщо страховий випадок станеться в період одночасної дії цих договорів, сумарно виплачене всіма страховиками страхове відшкодування страхувальнику не може перевищувати реальну і дійсну вартість збитку (згідно з принципом відшкодування). При

цьому будь-який страховик виплачує свою частку відшкодування пропорційно розміру страхової суми за його договором страхування [9, с. 61].

Література

1. Див., напр.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – 2-е изд., доп., испр. – М.: Статут, 2003; Мусин В.А. Суброгация в советском гражданском праве // Сов. гос. и право. – 1976; Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – (Сер.: Классика российской цивилистики); Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: Статут, 1997. – (Сер.: Классика российской цивилистики); Чебунин А.В. Правовые возможности снижения убытков страховщика // Материалы ежегод. конф. проф.-препод. состава ИГЭА, 22-27 марта 1999 г. – Иркутск: Изд-во ИГЭА, 1999; Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К.: Знання, 1997. – 216 с.
3. Архипов А.П., Гомеля В.Б. Основы страхового дела: Учеб. пособие. – М.: Маркет ДС, 2002. – 407 с.
4. Залетов А.Н., Слюсаренко О.А., Цыганов А.А. Страховые рынки Европы и СНГ: Справоч. пособие. – К.: Міжнар. агенція “BeeZone”, 2004. – 624 с.
5. Біленчук Д.П., Біленчук П.Д. Страховое право України: Підруч. для вищ. навч. закладів / За ред. П.Д. Біленчука, О.Ф. Філонюка. – К.: Атіка, 1999. – 368 с.
6. Пылов К.И. Страхование. – М.: Российский Юридический Дом, 1995. – 315 с.
7. Брагинский М.И. Договор страхования. – М.: Статут, 2000. – 174 с.
8. Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
9. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, Страховой полис, 1997. – 311 с.

УДК 347.44:347.61/64

Г.М. Ахмач

ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Історичний етап розвитку України як самостійної держави, який почався з 1991 р., характеризується істотними змінами в законотворчій сфері. З демократизацією суспільства договірні відносини застосовуються практично у всіх сферах життєдіяльності громадян України, причому в теперішній час договірна форма регулювання застосовується і в тих правовідносинах, для яких єдиним засобом регулювання був виключно нормативний порядок.

Договір є одним із якнайдавніших і найзначущих інструментів цивільно-правового регулювання, його історичні джерела починаються з часів Стародавнього Рима.

Договірні форми регулювання суспільних відносин на території сучасної України також застосовувалися досить часто ще із стародавніх часів. Як приклад можна навести договір князя Ігоря з греками (945 р.), договори князів Київської Русі з Візантією.

Договори відображали не тільки державний, економічний, релігійний устрій суспільства, але також були і регуляторами сімейних відносин, зокрема регулювали відносини між князем і його дружиною.